

Науково-організаційні особливості фінансування закладів вищої освіти України в теорії та практиці управління вищою освітою

Лисоконь Ілля Олександрович¹

Опубліковано	Секція	УДК
18.02.2025	Освіта/Педагогіка	378.014.543(477):378.07

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14886491>

Анотація. У статті досліджено науково-організаційні особливості фінансування закладів вищої освіти України в умовах сучасних викликів, зокрема глобальної пандемії та включення української вищої освіти у європейський освітній простір. Проаналізовано економічні аспекти освіти, включаючи диверсифікацію джерел фінансування. Розглянуто чинники, що впливають на конкурентоспроможність університетів, а також реформування державного фінансування через впровадження нових методів розподілу коштів державного бюджету. Виокремлено проблемні аспекти поточної системи фінансування та запропоновано шляхи її оптимізації, зокрема перегляд критеріїв міжнародного визнання та наукової діяльності університетів. Зроблено висновок про необхідність модернізації механізмів фінансування задля підвищення якості освіти та інтеграції українських закладів вищої освіти.

Ключові слова: Вища освіта, економіка освіти, критерії фінансування, освітня політика, університет, управління закладом вищої освіти, управління освітою.

Scientific and Organisational Features of Financing Higher Education Institutions of Ukraine in the Theory and Practice of Higher Education Management

Annotation. The article examines the scientific and organisational aspects of financing higher education institutions in Ukraine in the context of current challenges, including the COVID-19 pandemic, military operations and Ukraine's European integration. The main approaches to managing the financial resources of universities are analysed, in particular through public-private partnerships, attracting additional investments and diversifying funding sources. The peculiarities of the impact of financing on the competitiveness of universities and the quality of educational services are revealed. Particular attention is paid to the reforms of public funding, including the algorithm for the distribution of public funds between higher education institutions. The article contains an analysis of the latest research on education financing, in particular, on the optimisation of financial flows and the effectiveness of management decisions. The impact of the modernisation of the financial system on training and integration of Ukrainian higher education into the European educational space is

¹ доктор філософії (PhD) з освітніх, педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, помічник ректора з перспективного розвитку, Криворізький державний педагогічний університет. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1722-1825>

highlighted. The key problems of modern financing of Ukrainian universities are highlighted, including dependence on state standards, limited autonomy and insufficient support for research. On the basis of the analysis, the author suggests ways to improve funding, in particular, taking into account the number of students studying at their own expense or on grants, revising the criterion of international recognition of universities and detailing the indicators of scientific activity by field of knowledge. The author substantiates the need to modernise the financing system in order to improve the quality of education, strengthen cooperation with business and create an effective mechanism for allocating resources that will meet the challenges of the modern educational environment.

Keywords: Higher education, education economics, funding criteria, educational policy, university, management of a higher education institution, education management.

Вступ

Постановка проблеми. Розвиток вищої освіти в сучасних умовах передбачає процес її стрімкого розвитку та переходу від традиційних форм навчання до гібридних, від застосування класичних методів навчання до впровадження інновацій, а також гармонійного поєднання навчання та наукової діяльності. Такі перехідні моменти пов'язані з не лише з низкою подій, які дуже сильно нині впливають на вищу освіту, а й з її диверсифікацією. Ефективність диверсифікації вищої освіти залежить від ряду чинників, які безпосередньо впливають на рівень фінансування. За таких умов особливого значення набувають організаційні та наукові умови фінансування закладів вищої освіти, оскільки саме ці умови впливають на рівень життєздатності університету.

Мета наукової статті полягає у визначенні та аналізі науково-організаційних особливостей фінансування закладів вищої освіти України в теорії та практиці управління вищою освітою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До представників академічної спільноти, які активно досліджуються особливості управління освітою, освітньої політики та її реформування належать В. Бобрицька [1], О. Бородієнко [2], І. Вахович [3], Л. Кондрашова [13], Т. Латіна [5], І. Лисоконь [14], О. Падалка [8], Н. Стеценко [11] та інші. У зазначених наукових працях визначено державно-приватно партнерство як принцип залучення стейкхолдерів до процесу управління та реформування вищої освіти на місцевому рівні, з'ясовано причини оптимізації українських закладів вищої освіти через демографічну та економічну кризи, обґрунтовано нормативно законодавчу базу щодо управління освітою, проаналізовано вітчизняний досвід впровадження публічно-громадського управління університетами в контексті забезпечення ефективності освітньої діяльності. Отже, можна стверджувати про необхідність наукової розробки тематики щодо особливостей фінансування закладів вищої освіти України в теорії та практиці управління вищою освітою.

Результати

З розвитком освіти, як наукової галузі та соціального інституту, активно виділяються окремі підгалузі наукових досліджень, зокрема економіка освіти. На думку Падалка О. та Каленюк І. економіка освіти являє собою причинно-наслідкових зв'язки і залежності, механізму впливу освіти, її структури, способу організації, управління і фінансування на процес суспільного розвитку [8, с. 5]. В той же час Лужняк Х. та Ціх Г. надаються поняттю економіка освіти наступне визначення «наука про специфіку продуктивних сил і виробничих відносин у галузі, що створює освітні послуги і задовольняє потреби особистості і суспільства в них при обмежених ресурсах, які виділяються для цих цілей» [6, с. 135]. На нашу думку під економікою освіти варто розуміти дослідження особливостей фінансування та економічних процесів в системі освіти задля розвитку кроссекторальних взаємозв'язків, реалізації потреб ринку праці,

підвищення якості освітніх послуг, розвитку системи державно-приватно-громадського партнерства, залучення додаткових інвестицій та диверсифікації джерел фінансування.

Науковець В. Мартиненко у своїй праці на основі економічних показників діяльності закладів вищої освіти робить припущення, що застосування новітніх форм та методів управління фінансами без тривалої підготовки призвело до соціально-економічної кризи у різних сферах людського життя [7]. На думку Т. Лапіної модернізація системи управління фінансовими можливостями закладів вищої освіти має важливе значення і її осучаснення дозволить раціонально використовувати коштів держави на підготовку фахівців, а залучення інвестицій як джерело фінансування університетів вона відносить до посилення соціального напрямку [5, с. 112-118]. В той же час група дослідників І. Вахович, Л. Іщук та С. Пиріг у колективній науковій праці порушують питання постійного зниження рівня фінансування вищої освіти через залишковий принцип. Вони стверджують, що фінансування вищої освіти має бути зорієнтоване на наукову та науково-технічну діяльність, оптимізацію управлінських процесів та цифровізацію освітнього процесу [3, с. 65]. Загалом зазначені наукові доробки відображають українські реалії фінансування вищої освіти та необхідність пошуку не лише додаткових джерел фінансування, а й нових підходів, форм та інструментів розподілу наявних ресурсів у державі задля реалізації попиту на фахівців з вищою освітою.

В контексті дослідження варто звернути увагу на освітню політику України щодо скорочення кількості закладів вищої освіти та створення академічних осередків інновацій. Так, І. Лисоконь у своїй статті досліджує необхідність створення таких інноваційних освітніх центрів для покращення якості навчання, підвищення наукової продуктивності та інтеграції національної освітньої системи у світовий простір [14, с. 190-191]. На основі аналізу зазначеної статті можемо стверджувати про наявність взаємозв'язку між оптимізацією мережі університетів та особливостями їх фінансування. Закономірно, що скорочення кількості закладів вищої освіти призведе до скорочення державного фінансування галузі і відповідно до змін в особливостях фінансування українських університетів.

Наукове дослідження Л. Кондрашової, Н. Чувасової та інших висвітлює забезпечення якості вищої освіти, рівень соціального замовлення на професійні кадри та трансформацію економіки, що залежать і потребують додаткових інвестицій. Основна логіка їхнього дослідження побудована на застосуванні внутрішніх ресурсів закладу вищої освіти задля забезпечення якості вищої освіти та залучення додаткових коштів на професійну підготовку кадрів [13, с. 1-2]. Повний аналіз статті розкриває взаємозв'язок між фінансуванням вищої освіти (за рахунок усіх можливих форм) та педагогічним дизайном задля підвищення рівня якості послуг на освітньому ринку послуг.

Не менш важливим аспектом для економіки освіти є врахування конкурентоспроможності відповідної освітньої інституції або наукової установи. Так, українські науковці під час дослідження ключових факторів розвитку конкурентоспроможності університетів в Україні дійшли до висновку, що на інституційному рівні становлення системи якості вищої освіти залежить від таких чинників як: автономія, залежність від державних стандартів та органів влади, кількість ресурсів, досвід управління тощо [12, с. 154]. На їх думку ці чинники перебувають на низькому рівні, оскільки існує закореніла бюрократична система прийняття управлінських рішень. Одним з ключових чинників розвитку конкурентоспроможності українських університетів вони вбачають залучення стейкхолдерів до освітнього процесу, оцінка якості управлінських рішень та фінансове планування [12, с. 155-156]. На наше переконання, запропоновані ключові чинники є важливим елементом не лише формування рівня конкурентоспроможності закладу вищої освіти в Україні, а системи фінансування на інституційному рівні.

Окремо варто зупинити увагу на статті В. Бобрицької, яка порівнює системи вищої освіти в Україні, Туреччині, Болгарії та Румунії, акцентуючи на їхніх стратегіях адаптації до вимог ринку освітніх послуг [1, с. 17-18]. У статті дослідниця робить висновок, що конкуренція на ринку вищої освіти змушує університети покращувати якість освітніх послуг, розвивати нові форми співпраці з бізнесом та інвестувати в інфраструктуру. За результатами наукової розвідки В. Бобрицька надає рекомендації щодо модернізації національних освітніх систем та підвищення конкурентоспроможності українських університетів на міжнародному ринку [1, с. 20-22].

Основоположним документом в українській освітній політиці, який заклав основу для реформування системи публічного управління та фінансування закладами вищої освіти стала Концепція реформування публічного фінансування та управління закладами вищої освіти [4]. Концепція як документ передбачала впровадження ключових показників діяльності закладу вищої освіти в контракті керівників, запровадження формули фінансування закладів вищої освіти, збільшення фінансової автономії освітніх установ, розвиток інституту наглядових рад, розрахунок індикативної собівартості навчання у вищій школі, розробка заходів антикризового менеджменту, розширення управлінської автономії та формування кадрового резерву. На нашу думку концепція була зорієнтована на зміну підходів до фінансування та управління закладами вищої освіти, посилення мотивації керівників та викладачів, а також на осучаснення змісту освіти та її якості задля задоволення соціального замовлення ринку праці.

На виконання Концепції [4] в Україні діє спеціальний алгоритм розподілу видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності [9]. Фактично затверджений на державному рівні алгоритм є формулою, яка дозволяє здійснити розподіл коштів між заклади вищої освіти для підготовки молодших бакалаврів, бакалаврів, спеціалістів, магістрів, аспірантів та докторантів. Надалі візуалізуємо розподіл фінансування закладів вищої освіти за запропонованою формулою у розрізі років, територіального розміщення та галузевої приналежності закладів вищої освіти у Рис. 1.

На нашу думку до переваг такого розподілу видатків державного бюджету між закладами вищої освіти варто віднести:

- врахування показників діяльності закладів вищої освіти, зокрема цільових показників наведених у контрактах керівників університетів;
- консолідований підхід до визначення необхідного обсягу коштів;
- можливість приватних університетів конкурувати з університетами державної форми власності щодо отримання коштів на цільову підготовку фахівців;
- прозорість критеріїв за якими здійснюється розподіл фінансування задля забезпечення функціонування закладу вищої освіти;
- розподільне фінансування базових закладів вищої освіти та їх відокремлених структурних підрозділів (зі статусом окремої юридичної особи).

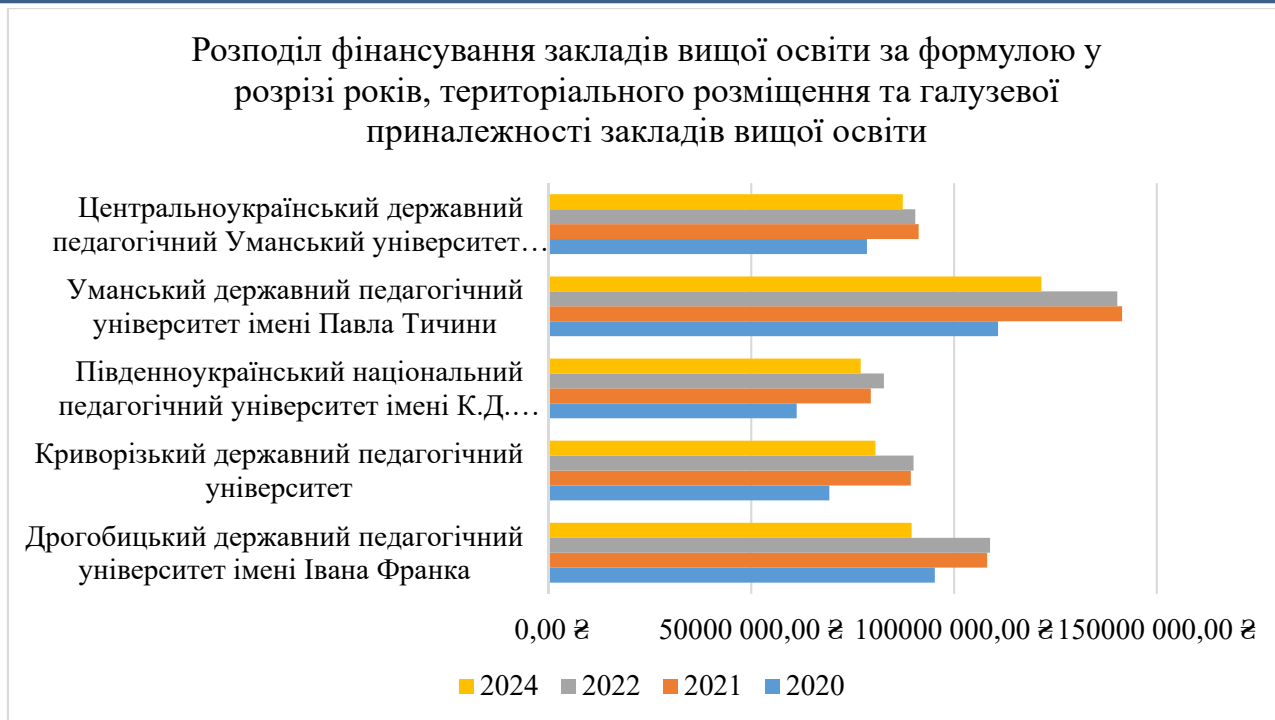

Рис. 1. Розподіл коштів з державного бюджету між закладами вищої освіти
Джерело: розроблено автором на основі [10].

Розраховується обсяг фінансування, що надається державним закладам вищої освіти в Україні залежно від показників його діяльності за відповідний рік. До таких показників відносять: (1) контингент здобувачів вищої освіти, які здобувають освіти за рахунок державного замовлення; (2) показник масштабу діяльності; (3) показник міжнародного визнання; (4) показник наукової діяльності; (5) показник працевлаштування випускників; (6) показник регіональної підтримки [9]. Для наочності відобразимо формулу:

$$\text{ФДПі} = \frac{A_i = (PK_i \times M_i \times MB_i \times N_i \times PB_i \times PP_i)}{\sum_{i=1}^n A_i} \times (\text{ФД} - \text{ФДС} - P)$$

Формула 1. Розрахунок обсягу фінансування, що надається закладам вищої освіти в Україні (ФДПі – обсяг фінансування; A_i – комплексний показник діяльності; PK_i – розрахунок контингенту; M_i – показник масштабу діяльності; MB_i – показник міжнародного визнання; N_i – показник наукової діяльності; PB_i – показник працевлаштування випускників; PP_i – показник регіональної підтримки; $\sum_{i=1}^n$ – кількість закладів вищої освіти державної форми власності; ФД – консолідований показник фінансування діяльності; ФДС – обсяг фінансування стабільної діяльності закладів вищої освіти; P – резерв)

Джерело: розроблено автором на основі [9].

Кожен з визначених критеріїв формули відповідає за окремі напрями діяльності закладу вищої освіти або висвітлює їх результативність. Наприклад, показник наукової діяльності визначається залежно від кількості коштів, які отримав заклад вищої освіти за проектами міжнародного співробітництва або за виконання наукових послуг на замовлення бізнес-сектору на одного педагогічного працівника у середньому за останні три календарні роки. Показник працевлаштування випускників перевіряється через єдину базу пенсійного фонду і слугує підтвердженням взаємодії зі стейкхолдерами, врахування інтересів потенційних роботодавців та виконання закладом вищої освіти соціального замовлення на підготовку фахівців.

Водночас, застосування означеної вище формули протягом тривалого часу дозволяє сформулювати і низку проблемних аспектів з якими нині стикаються заклади вищої освіти. До таких проблем відносимо:

- розрахунковий контингент студентів, які навчаються на умовах державного замовлення фактично залежить від кількісних показників (кількість студентів на певному рівні освіти, кількість спеціальностей або освітніх програм). Цей показник певним чином обмежує можливості галузевих університетів, оскільки з одного боку органи влади не заохочують розширення спектру спеціальностей у вузькоспеціальних галузевих університетах, а з іншого боку – суттєво обмежує можливості закладу освіти збільшити власне фінансування;
- показник масштабу діяльності враховує виключно кількісні показники студентів, які навчаються за кошти державного бюджету. Цей показник абсолютно повністю відхиляє кількість студентів, які навчаються за рахунок грантів або за власні кошти;
- показник міжнародного визнання включає в себе здебільшого критерії, які не можуть бути виконані. Адже українські університети дуже часто не потрапляють у міжнародні рейтинги зазначені у показниках критерію (QS World University Rankings, The Times Higher Education World University Rankings або Academic Ranking of World Universities) або потрапляють лише провідні університети (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Сумський державний університет, Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського тощо), які користуються додатковою підтримкою з боку держави. Також показник включає в себе реалізацію проектів за напрямками КА2 та КА3 програми міжнародної технічної допомоги ЄС Еразмус +, але не включає реалізацію інших проектів з іншими закордонними науковими установами або освітніми організаціями;
- показник регіональної підтримки визначається державною і залежить від фізичного місцезнаходження закладу вищої освіти, що загалом викреслює можливість цього закладу впливати на показник. Винятком є тимчасово переміщені закладів вищої освіти, які через бойові дії були вимушені залишити свої основні освітні та наукові потужності;
- показник наукової діяльності потребує корегування у частині врегулювання обсягів надходжень від бізнес-сектору за результатами наукової діяльності у частині розподілу за науковими галузями або характером наукового дослідження (теоретичне або прикладне).

Висловлені вище проблемні аспекти щодо застосування формули розподілу видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності [9] дозволяють сформулювати наступні пропозиції щодо оптимізації фінансування закладів вищої освіти на основі показників їх діяльності:

1. Під час врахування масштабу діяльності брати не лише кількість студентів, які здобувають освіту за рахунок держави, а й брати у розрахунок студентів, які навчаються за власні кошти або на основі грантів. Таким чином можна буде визначити реальний масштаб діяльності закладу вищої освіти і його популярність на ринку освітніх послуг.

Також на основі отриманих даних надалі можна розглядати можливість виділення додаткових коштів з державного бюджету на підготовку студентів. Адже велика кількість студентів, які навчаються за власні кошти може свідчити про певний рівень якості вищої освіти і довіри до закладу загалом;

2. Показник міжнародного визнання має включати в себе декілька аспектів, які б повною мірою відображали реалізацію концепції міжнародної діяльності закладу вищої освіти. Вважаємо, що показник міжнародного визнання має бути максимального розширений на етапі входження українських університетів у когорту європейського

освітнього простору. На нашу думку, показник міжнародного визнання має включати в себе наступні основні аспекти:

- включення закладу вищої освіти до міжнародних наукових рейтингів, зокрема до QS World University Rankings, The Times Higher Education World University Rankings або Academic Ranking of World Universities;
- здобуття освіти іноземними громадянами (окреслює рівень міжнародного визначення університету серед іноземців як одного з освітніх центрів);
- участь закладу освіти у реалізації міжнародних освітніх, наукових та соціальних проєктів (реалізація проєктів за напрямками КА2 та КА3 програми міжнародної технічної допомоги ЄС Еразмус + є важливою, але закладам вищої освіти в умовах автономії треба надати можливість самостійно обирати та брати участь у різноманітних міжнародних освітніх, наукових та соціальних проєктах за умови отримання реального фінансування на рахунки університету).

3. Показник наукової діяльності необхідно суттєво деталізувати за сферами (природничі і технічних науки, суспільні та гуманітарні науки). Така потреба обумовлена тим, що дослідження й експериментальні розробки у сфері природничих, технічних наук є більше наближеними до реального сектору економіки (промисловість, сільське господарство, транспорт) і відповідно користуються більшим попитом у бізнес-сектору, аніж дослідження у сфері суспільних та гуманітарних наук. Наприклад, класичні або технічні університети в Україні частіше отримують замовлення на виконання наукових досліджень або надання наукових послуг, аніж гуманітарні чи педагогічні. Така ситуація призводить до низьких показників наукової співпраці з бізнес-сектором гуманітарних чи педагогічних університетів, які здійснюють підготовку фахівців соціономічної сфери.

Висновки

Підсумовуючи можемо визначити, що економіка освіти активно розглядає питання диверсифікації джерел фінансування вищої освіти. Розглядаються в наукових працях не лише економічні аспекти або соціальні трансформації через економічні процеси, а й різноманітні форми фінансування закладів вищої освіти задля досягнення як економічного, так і соціального ефекту. Вища освіта є невід'ємним соціальним інститутом, який забезпечує всебічний розвиток особистості та сприяє економічному розвитку держави. За таких умов фінансування закладів вищої освіти має регулюватися відповідним напрямом державної освітньої політики, яка ґрунтується на показниках освітньої, наукової, соціальної та міжнародної діяльності закладу вищої освіти.

Чітка систематизація розподілу видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх діяльності є позитивною тенденцією. Однак ця системи потребує осучаснення, як і будь-яка інша. На нашу думку формула фінансування, що надається університетам в Україні включає переважно показники кількісного характеру, які в умовах реформування освіти та виведення якості освіти, як провідного критерію функціонування освітніх інституцій створює певну суперечність. Надані пропозиції для оптимізації фінансування українських закладів вищої освіти на основі показників їх діяльності запропоновані на основі власного досвіду.

Список використаних джерел

1. Бобрицька В. Сучасна вища освіта в умовах конкуренції на ринку освітніх послуг: порівняльний аналіз досвіду країн Чорноморського регіону. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, Психологія. Київ, 2016. № 8. С. 17-22.
2. Бородієнко О. Сучасний стан розвитку громадсько-публічного управління університетами України. Молодь і ринок. № 6 (204), 2022. С. 35-45. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.265722>

3. Вахович І., Іщук Л., Пиріг С. Стан і проблеми вищої освіти в Україні. Економіка та управління національним господарством. 2014. №1/151. С. 63-69.
4. Концепція реформування публічного фінансування та управління закладами вищої освіти : концепція Міністерства освіти і науки України від 24.12.2019 р. URL: <https://drive.google.com/file/d/1obC0K1NMhh9soat7LK9y-ughV4n070-h/view>.
5. Лапіна Т. Фінансування вищої освіти України в контексті інтеграційних процесів. Економічний простір. 2008. № 15. С. 112 -118.
6. Лужняк Х., Ціх Г. Економіка освіти як галузь економіки та економічна наука. Prospects of development of economic systems in the environment globally oriented transformation space. Київ: Крок, 2015. С. 134-137.
7. Мартиненко В. Державне управління інвестиційним процесом в Україні : навч. посіб. Київ: НАДУ, 2008. 300 с.
8. Падалка О., Каленюк І. Економіка освіти та управління: посібник. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. 187 с.
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 грудня 2019 р. № 1146 «Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF#Text>.
10. Розподіл коштів з державного бюджету між закладами вищої освіти Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/rozpodil-koshtiv-z-derzhavnogo-byudzhetu-mizh-zakladami-vishchoi-osviti>.
11. Стеценко Н., Ткачук Г. До проблеми формування індивідуального стилю управління закладом освіти. Молодь і ринок. № 3-4 (182-183), 2020. С. 52-57. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.216687>
12. Aleksandrova O., Hroznyi I., Vinnikova N. & Chuvasova N. Control of the quality assurance system at the modern Ukrainian university. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. 2019. № 2. P. 153-162. DOI: <https://doi.org/10.29202/nvngu/2019-2/18>.
13. Kondrashova L., Chuvasova N., Kondrashov K., Chuvasov M., Kondrashova K. & Volkova, N. Pedagogical design. Nuances: Estudos sobre Educação. 2022. Vol. 33. DOI: <https://doi.org/10.32930/nuances.v33i00.9495>.
14. Lysokon, I. (2024). Educational Policy of Ukraine Regarding Optimization of Higher Educational Institutions at the Expense of Creation of Innovative Centres of Higher Education. Scientific Journal of Polonia University, 62(1), 188-195. <https://doi.org/10.2478/s11632-024-01000-2>